

ХАРАКТЕРИСТИКА ЗМІСТУ, ОБСЯГУ, ФОРМИ ТА ФУНКЦІЙ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ОЦІНОЧНИХ ПОНЯТЬ ПРАВА

І.В. Турчин-Кукаріна

*аспірант кафедри цивільного права та процесу
Львівського національного університету ім. І.Франка*

Постановка проблеми. У сучасних наукових розробках російських учених уже приділена деяка увага дослідженню оціночних понять, у тому числі оціночних понять цивільного процесуального права. Водночас, у вітчизняній юриспруденції даний аспект науки залишається відкритим до наукових дискусій. Проблема визначення сутності оціночних понять права залишається невирішеною. Враховуючи, що сутність цивільно-процесуальних оціночних понять права розкривається через специфічні властивості їх змісту, обсягу і форми, а також властиві функції, існує об'єктивна необхідність дослідження вказаних характеристик.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивченням оціночних понять займалися у різний час С.С. Алексєєв, М.І. Бару, С.І. Вільнянський, В.Е. Жеребкін, Т.В. Капаніна, В.М. Косович, Р.М. Нігматдінов, А.П. Огороднік, П.М. Рабінович, А.Ф. Черданцев, Л.С. Явич та інші вчені. Більшість сучасних праць стосуються або загально-теоретичних аспектів, або галузєво-правових розробок переважно в сфері кримінального, виборчого, трудового права, а така важлива сфера правового регулювання для захисту прав людини, якої регламентація процедури розгляду цивільних справ із застосуванням оціночних понять права, залишалась без спеціального дослідження.

Мета статті полягає у виявленні характерних ознак змісту, обсягу, форми та функцій цивільно-процесуальних оціночних понять права.

Основні результати дослідження. Теоретична розробка змісту, обсягу, форми та функцій цивільно-процесуальних оціночних понять права дозволить з'ясувати специфіку їх сутності як цивільно-процесуальної категорії.

Змістом поняття, як вважає В. Войшвилло, називається сукупність тих ознак предметів, які слугують основою узагальнення цих предметів у даному понятті [1, с. 162].

Зміст будь-якого поняття – оціночного чи звичайного, завжди становить суттєві, необхідні і достатні для відображення даного класу явищ ознаки [2, с. 103].

Обсягом поняття є сукупність предметів, які перебувають у безпосередньому логічному зв'язку з цим поняттям. Іншими словами, форма будь-якого поняття розкриває його зовнішній вираз, зміст – внутрішні ознаки, обсяг – сукупність предметів, станів чи явищ, які позначаються цим поняттям.

В. Питецький визначив як оціночні ті поняття, зміст яких безпосередньо розкривається в процесі застосування правових норм у межах зафіксованої законом спільності, шляхом оцінки обставин конкретного випадку на основі правосвідомості суб'єкта, який застосовує закон [3, с. 7].

Розмежовуючи зміст оціночного поняття права в загальному розумінні і зміст конкретного оціночного поняття права (наприклад, поважність причини, розумність строку, тощо), вважаємо, що основний зміст оціночного поняття права розкривається у таких його основних ознаках:

- філософсько-правовий характер, абстрактність та узагальненість;
- ситуаційність, незамкнутість та змінність внутрішнього смислового наповнення;
- дискреційність та релевантність правозастосування;
- відсутність чітких рамок законодавчої конкретизації логічного і фактичного обсягу через брак чітких дефініцій;
- створення можливостей для уточнення змісту та обсягу в процесі правозастосування;
- забезпечення гнучкості та індивідуалізації правового регулювання суспільних відносин;
- створення можливостей для інтеграції законодавства у фактичний стан з існуючими в ньому соціальними умовами, в тому числі – із станом правової культури, правової свідомості, матеріальної забезпеченості, правозастосування та моральними і культурними цінностями;
- можливість різного тлумачення їх змісту та обсягу різними суб'єктами.

Зміст конкретного оціночного поняття права можна досягнути лише в результаті використання спеціальних логічних прийомів. Тому створення і застосування оціночного поняття як філософсько-правової конструкції неможливе у відриві від законів логіки.

Як зазначав О. Івін, з однієї сторони, логіка відштовхується від реального мислення, але вона дає абстрактну його модель; з іншої – вдаючись до абстракції високого рівня, логіка не повинна відриватись від конкретних процесів судження [4, с. 11].

Відомо, що текст правового акта має три складові: мовну, логічну та структурну. Як на етапі законотворення, так і на етапі правозастосування конкретні оціночні поняття права є нероздільним симбіозом мовної та логічної компонент. Використання у законі лише неоціночних понять призвело б до закритої, замкнутої логічної структури, використання ж оціночних понять права – навпаки, залишає логічну структуру оціночного поняття відкритою.

На думку Л. Заде, принцип узагальнення для нечітких множин дозволяє розширити область визначення універсальної множини, включивши в неї поряд з точками довільні нечіткі підмножини множини [5, с. 45].

Узагальненість окреслення в правовій нормі ознак оціночного поняття права дає підстави зробити висновок про те, що зміст правової норми, в якій міститься оціночне поняття, є ширшим за словесну конструкцію. Зміст конкретного оціночного поняття права, на відміну від звичайного (неоціночного), має незамкнутий, розпливчастий характер.

У складі змісту конкретного оціночного поняття права пропонуємо виокремлювати абсолютні та відносні ознаки.

Абсолютні (еталонні) ознаки конкретного оціночного поняття права належать до їх змісту безумовно, а відносні ознаки конкретного оціночного поняття права належать до його змісту із застереженнями: елемент належить до класу, але за певних умов.

Абсолютні (еталонні) ознаки конкретного оціночного поняття права належать до змісту оціночного поняття безумовно в силу об'єктивного стану речей або законодавчої вказівки на таку еталонність. Прикладом вказівки на ета-

лонність ознаки є ст. 110 ЦПК України, де зазначено, що позови про розірвання шлюбу можуть пред'являтися за місцем проживання позивача також у разі, якщо на його утриманні є малолітні або неповнолітні діти, або, якщо він *не може за станом здоров'я* чи з інших поважних причин виїхати до місця проживання відповідача. Так, неможливість виїхати до місця проживання відповідача за станом здоров'я є еталонною поважною причиною і абсолютною ознакою змісту даного оціночного поняття права. Інші ознаки є відносними. Висловлюємо переконання, що такий спосіб формулювання цивільної процесуальної норми з оціночними поняттями права є більш сприятливим для правильного тлумачення його змісту та обсягу, що слід враховувати при нормопроектуюванні.

У наукових працях, присвячених дослідженню оціночних понять права, недостатню увагу приділено з'ясуванню особливостей їх обсягу, а висновки деяких дослідників даного аспекту вивчення оціночних понять права є сумнівними.

Дослідник Т. Кашаніна допустила у своєму дослідженні логічний дисбаланс, назвавши параграф дисертації «Сутність та зміст оціночних понять» (сутність поняття досліджується саме через зміст, обсяг і форму), не приділивши уваги обсягу оціночних понять та помилково виокремивши у структурі змісту оціночних понять суб'єктивну та об'єктивну сторону [6, с. 63-64]. Таке твердження видається спірним, адже зміст будь-якого поняття, у тому числі оціночного поняття права, існує об'єктивно, незалежно від ідей і переконань суб'єкта права, при тлумаченні яким оціночного поняття права не виключена помилка. Суб'єктивність належить не до складової змісту конкретного оціночного поняття, а до процесу тлумачення і застосування оціночного поняття права (в процесі роботи суб'єкта з оціночними поняттями він визначає ознаки поняття, що належать до його змісту) та є його ознакою.

Науковець Д. Левіна, досліджуючи теоретичні проблеми тлумачення і застосування оціночних понять ствердила, що зміст оціночного поняття – це вкладений в нього смисл, а обсяг оціночного поняття – це співвідношення істинного смислу оціночного поняття і його текстуального вираження (нормативно закріпленого формулювання) [7, с. 26].

Якщо керуватись такою логікою, то можна дійти помилкового висновку про те, що смисл поняття входить одночасно і до змісту поняття, і до його обсягу, а відтак – до фактичного ототожнення змісту та обсягу поняття. При цьому дійсного співвідношення змісту та обсягу понять у роботі не розкрито.

Обсяг оціночного поняття конкретизується в процесі його тлумачення і застосування. Він має ту ж специфіку, що й зміст: незамкнутий характер. Це пояснюється тим, що конкретним оціночним поняттям маркується невизначна законодавцем наперед кількість предметів, подій, станів чи явищ. Іншими словами, обсяг оціночного поняття складається із сукупності тих правових явищ, які наділені тими ознаками, що впливають з його змісту. Умовно обсяг конкретного оціночного поняття можна позначити так:

$$ООП = A + A_1 + A_2 + A_3 \dots + B + B_1 \dots + C \dots + N \dots$$

де: *ООП* – обсяг конкретного оціночного поняття права, $A + A_1 + A_2 + A_3 \dots + B + B_1 \dots + C \dots + N \dots$ – незамкнутий перелік предметів, явищ тощо, які входять до логічного обсягу даного оціночного поняття права.

Російський дослідник проблеми правових понять і оціночних категорій у цивільному процесуальному праві Р. Нігматінов вірно зауважив, що зміст і обсяг поняття тісно взаємопов'язані; цей зв'язок виражається в законі зворотного відношення між обсягом і змістом поняття, згідно якого збільшення змісту поняття веде до зменшення обсягу поняття, і навпаки, зменшення змісту поняття веде до збільшення обсягу поняття [8, с. 24.].

Зміст конкретного оціночного поняття права є первинним по відношенню до обсягу, оскільки логічний зв'язок між самим поняттям та сукупністю явищ, предметів, позначуваних цим поняттям, виявляється в результаті вирішення питання про наявність одиниць сукупності ознак змісту конкретного оціночного поняття.

Формою оціночного поняття є слово, тому формою оціночного поняття права – слово, засобом якого сформульовано текст нормативно-правового акта. Правовою категорією оціночне поняття стає не з моменту його оформлення у системі цінностей законодавця та надання цьому абстрактному поняттю мовної оболонки, а лише після вступу нормативно-правового акта, що містить правову норму, сформульовану засобом оціночного поняття права, в юридичну силу.

Ознаки змісту оціночного поняття (*конкретного – авт.*) можуть бути встановлені і встановлюються безпосередньо суб'єктом, що застосовує поняття [9, с. 136].

Осягнення змісту конкретного оціночного поняття права здійснюється за існуючими в логіці алгоритмами на основі виявлення зв'язків між логічним підметом (суб'єктом, предметом, – поняттям) та логічним присудком (предикатом, тим, що мовиться про об'єкт, його ознаками). В багатьох випадках при тлумаченні правової норми з оціночним поняттям права суб'єкту тлумачення необхідно віднайти відповідь на питання: «Виходячи з яких логічних міркувань законодавець сформулював дану правову норму саме так?». Це дасть змогу більш точно визначити зміст оціночного поняття права.

Оціночні поняття виконують спеціальні функції у праві. Д. Левіна визначила функцію правового оціночного поняття як фіксований засобом абстрактних виразів явищ і предметів суспільного життя як існуючих, так і виникаючих у майбутньому, цілеспрямований вплив оціночних понять, що містяться в нормах права, на суспільні відносини, що підлягають правовому регулюванню [7, с. 61].

Пропонуємо визначати функції оціночних понять права як основи напрямки їх регулятивного впливу на суспільні відносини з метою створення можливостей для ситуативного та індивідуалізованого правозастосування, нормативної актуалізації, пластичності, адаптації правової норми до конкретних умов місця, часу і суб'єктного складу правозастосувальної ситуації, піднормативної деталізації, законодавчої економії та ін.

Різні автори визначають відмінні функції, які виконують оціночні поняття права. До таких функцій належать, як вважає В. Косович, з посиланням на Т. Кашаніну, М. Стоякіна, В. Питецького: забезпечення індивідуального правового регулювання та встановлення його меж; розмежувальна функція, пом'якшення формальної визначеності права; функція законодавчої економії; подолання прогалів у законодавстві; сприяння досягненню необхідної визначеності правовідносин; прогностична функція; найповнішого забезпечення відповідності між регулятивним впливом (право) та об'єктом регулювання (суспільні відносини, що регулюються) [10, с. 37].

Російський науковець Р. Опалев пропонує виділяти також функцію вирішення протиріч між абстрактністю, формалізмом права і конкретністю; функцію забезпечення доступності розуміння правових норм; функцію забезпечення повноти регламентації суспільних відносин (функція безпрогалинності права); функцію забезпечення стабільної дії закону і функцію додавання праву властивості гнучкості; функцію згладжування протиріч між мораллю і правом [11, с. 35]

Виходячи із запропонованого нами визначення функцій оціночних понять права виділимо такі їх основні, на наш погляд, функції:

1. Забезпечення гнучкості та індивідуалізації правового регулювання суспільних відносин (функція нормативної пластичності).

2. Створення можливостей для уточнення змісту та обсягу правової норми в процесі правозастосування (функція піднормативної деталізації).

3. Забезпечення інтеграції законодавства у фактичний стан з існуючими в ньому соціальними умовами (в тому числі – із станом правової культури, правової свідомості, матеріальної забезпеченості, правозастосування та моральними і культурними цінностями*) (функція нормативної адаптації).

4. Уникнення надмірності обсягу нормативно-правових актів, мінімізація витрат на їх оновлення (функція законодавчої економії).

5. Створення умов для перманентного невимушеного осучаснення права, динамічного регулювання суспільних відносин** (функція нормативної актуалізації).

Специфічними ознаками цивільно-процесуальних оціночних понять права є те, що вони:

- містяться у цивільному процесуальному законодавстві України; та застосовуються при розгляді справ, що впливають із цивільних, житлових, земельних, сімейних, трудових та інших правовідносин у випадках, передбачених законодавством;

- застосовуються з метою підвищення ефективності захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів суб'єктів права у цивільному судочинстві;

- допомагають врахувати на етапі правозастосування економічну, соціальну, політичну ситуацію, що склалась у конкретних умовах місця і часу та тому підпадають під динамічну теорію тлумачення права;

- створюють умови для стабільності цивільного процесуального законодавства;

- є сферою реалізації суддями дискреційних повноважень;

- підлягають обов'язковій дворівневій оцінці з одночасним контролем відповідності результату тлумачення вимогам цивільного процесуального закону, сформульованим за допомогою центральних оціночних понять (справедливість, неупередженість, своєчасність);

- їх застосування ускладнює розгляд справи судом, однак правильність результату застосування є особливо соціально-значимою;

---

* Оціночні поняття права дозволяють законодавцю інтегрувати у правову нормі аксіологічні компоненти, існуючі у нормах моралі, релігійних нормах, традиціях та обрядах, звичаях ділового обороту і т.д., що сприятиме системності правового впливу на суспільні відносини.

** Водночас, не слід ігнорувати регулятивно-статистичну функцію оціночних понять права, адже вони дозволяють відобразити у правовій нормі сталі соціальні цінності, скоординувати їх у правових системах однієї чи кількох держав, у тому числі сталих міжнародних спільнот.

- їх тлумачення немає на меті забезпечити уніфіковане розуміння змісту всіма суб'єктами права;
- при встановленні їх змісту в цивільному процесі превалює телеологічне, казуальне, професійне тлумачення;
- результати їх тлумачення в конкретній справі можуть стати обов'язковими до виконання всіма суб'єктами права в разі набрання законної сили правозастосувальним рішенням, де вони відображені;
- загальна тенденція визначення змісту цивільно-процесуальних оціночних понять права детермінується суспільною свідомістю, судовою практикою і наукою;
- індивідуальна тенденція визначення змісту цивільно-процесуальних оціночних понять права залежить від міри інтелектуальної активності, рівня правосвідомості, особистої та правової культури, світоглядних цінностей, рівня професійної підготовки, наявності досвіду, специфіки минулого, теперішнього і поглядів на майбутнє суб'єкта тлумачення, а також від комплексу інших соціально-психологічних, організаційних та матеріально-технічних факторів і умов.

Висновок. На основі викладеного підсумуємо, що через специфічні властивості змісту, обсягу і форми, а також властиві функції розкривається сутність цивільно-процесуальних оціночних понять права. Формою оціночного поняття права є словесна конструкція, засобом якої сформульовано текст нормативно-правового акта. Зміст та обсяг оціночного поняття права має незамкнутий характер. Зміст і обсяг оціночного поняття права взаємопов'язані у зворотному відношенні: збільшення змісту оціночного поняття права веде до зменшення його обсягу, і навпаки, зменшення змісту оціночного поняття права веде до збільшення його обсягу. Основними специфічними ознаками цивільно-процесуальних оціночних понять права є те, що вони: містяться у цивільному процесуальному законодавстві України; застосовуються з метою підвищення ефективності захисту прав людини; допомагають врахувати на етапі правозастосування конкретну ситуацію; створюють умови для стабільності цивільного процесуального законодавства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Войшвилло Е.* Понятие как форма мышления : логико-гносеологический анализ / Е. Войшвилло. – М. : Изд-во МГУ, 1989. – 239 с.
2. *Огородник А.* Оціночні поняття в структурі норм кримінального права / А. Огородник // Право України. – 2000. – № 1. – С. 103.
3. *Питецкий В.* Оценочные понятия в советском уголовном праве : автореф. дис... канд. юрид. наук / В. Питецкий. – Свердловск, 1974. – 16 с.
4. *Ивин А.* Логика : Учебное пособие. – Изд. 2-е. / А. Ивин. – М. : Знание, 1998. – 234 с.
5. *Заде Л.* Понятие лингвистической переменной и его применение к принятию приближенных решений / Л. Заде. – М. : Мир, 1976. – 165 с.
6. *Кашанина Т.* Оценочные понятия в советском праве : дисс. ... канд.а юрид. наук : 12.00.01 / Т. Кашанина. – Свердловск, 1974. – 185 с.
7. *Левина Д.* Теоретические проблемы толкования и применения оценочных понятий : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Д. Левина. – М., 2007. – 216 с.
8. *Нигматдинов Р.* Проблема правовых понятий и оценочных категорий в гражданском процессуальном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Р. Нигматдинов. – М., 2005. – 176 с.
9. *Жеребкин В.* Логический анализ понятий права / В. Жеребкин. – К. : Выща школа, 1976. – 150 с.

10. *Косович В.* Оціночні поняття як засіб юридичної техніки: Монографія / За ред. В. Косович. – Львів : Тріада-плюс, 2010. – 212 с.

11. *Опалев Р.* Оценочные понятия в арбитражном и гражданском процессуальном праве : дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.15 / Р. Опалев. – Екатеринбург, 2008. – 263 с.

Турчин-Кукаріна І.В. Характеристика змісту, обсягу, форми та функцій цивільно-процесуальних оціночних понять права

У статті здійснено аналіз характерних ознак змісту, обсягу, форми та функцій цивільно-процесуальних оціночних понять права.

Ключові слова: оціночне поняття, оціночне поняття права, цивільно-процесуальне оціночне поняття.

Турчин-Кукаріна И.В. Характеристика содержания, объема, формы и функций гражданско-процессуальных оценочных понятий права

В статье осуществлен анализ характерных признаков содержания, объема, формы и функций гражданско-процессуальных оценочных понятий права.

Ключевые слова: оценочное понятие, оценочное понятие права, гражданско-процесуальное оценочное понятие.

Turchin-Kukarina I.V. Characteristics of the content, volume, shape and functions of civilly judicial evaluation concept

In the article the characteristic features of the content, volume, shape and functions of the civilly judicial evaluation concept are analyzed.

Key words: evaluation concept, civilly judicial evaluation concept, civil judicial law.

Стаття надійшла до редакції 24.03.2011.